

YAYIN TANITMALARI

TANITMA MAKALESİ

AYDIN SAYILI, "Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir." Eser, Ankara'da, üç kez basılmıştır: 1948 Milli Eğitim Bakanlığı, 1989 Gündoğan Yayınları, 1990 Kültür Bakanlığı.

Elimizdeki nüsha, Kültür Bakanlığı'nın "Bilim ve Teknik Eserleri Dizisi"nin 4. kitabıdır. Bu haliyle eser, 1948 yılının tıpkı basımı sayılabilir. Eserin "İçindekiler" şunlardır:

Giriş: *Hayatta en hakiki mürşit ilimdir.* Bu sözün hususî şart ve zaman kayıtlarıyla sınırlanmadığı. -Tarih boyunca ve günümüzde insanların kendileri için seçtikleri mürşitler. -İlmin mürşit olma bakımından sınırları. -Kitaptaki bölümlerin özeti. -İlmin insan hayatındaki rolü ve bu rolün zamanla ve bilimsel ilerlemeyle birlikte büyümesi. -Mürşit olarak ilim ve mürşit olarak ilim adamları. -İlmi mürşit olarak tanımamanın veya geri plânda bulunduranın yanlışlığı.

BÖLÜM I. *İlmin bazı özellikleri.* Zihnî faaliyetin verimliliği. -İlim, ilmî çalışma, ve ilmî metot; kısa tarifler. -İlmî çalışmanın kümülatif olduğu ve ilmin ilerleme kabiliyeti. -İlim millet din dil ve ırk sınırlarını aşar -Müstakil ilmî buluşlar; müstakil ve çağdaş ilmî buluşlar. -İlimde önceden tahmin. -İlmî zihniyetin tatbikattaki sınırları, ve bu noksanın işbirliği yardımıyla giderilmesi. İlmî araştırmada işbirliğinin zarurî olduğu. -Çeşitli uzmanlık dalları; işbölümü ve işbirliği.

BÖLÜM II. *İlmin ilerlemesi.* İlmin ilerleme kabiliyeti. -İlim ve ilmî araştırma. -İlmin bütün ayırıcı vasıfları kendilerini kesin olarak ilmî araştırmada gösterirler. -İlmin dinamik olma özelliği. -İlmî ilerleme ve birkaç analogi. -Tarih boyunca ilmî ilerleme. -İlmî ilerlemenin durması. -İlmin tarihsel ilerlemesindeki coğrafi göçler. -İlmî yöntemin gelişmesi. -Çeşitli uygarlıklar arasında ilmî temas ve ilmî bilgi alışverişi. -Medeniyetler arasındaki temasta taklitçilikten kaçınma. -Cemiyetlerin statikleşme temayülüne karşı ilmin cemiyet bünyesine dinamizm getirmesi.

BÖLÜM III. *İlmî ilerlemenin tahlili.* İlmî ilerleme ve olgu bilgisi. -İlmî ilerleme ve ilmin kanunları. -İlmî ilerleme ve teoriler. -Teori ve hipotez. -Endüksiyon ve dedüksiyon. -Flojiston teorisi. Korpüskül ve dalga teorileri, kuantum teorisi. -Ortak merkezli küreler teorisi. -Teorilerin ilimde ve ilmî ilerlemede rolleri. -Teorilerin terk edilmesinin ilmî ilerlemedeki mânâsı. -Tefsir ve kavrayış şekilleri. -İlmin ilerleme kabiliyetinin ilmin ilerlik durumuyla münasebeti. -İlmî ilerleme, ilmî metot, ve ilmî bilgi zenginliği.

BÖLÜM IV. *Değişme ve değişmeye karşı mukavemet.* İlmin terakkî mücadelesi. -İlmî yeniliklerin mücadelesiz kabul edilmemelerinin çeşitli sebepleri. -Genel olarak değişmenin ve yeniliğin yadırganması; itiyatlar. -İlim ve taassup. -Fikir, prensip ve inançların hayatımızdaki rolleri. -İlmin ilerlemesi ve cemiyet terakkisiyle dinamizm ve stabilite arasındaki bağılıklar. -Terakkîcilik ve gelenekçilik. -Cemiyet şartlarında değişme ve ilim. -Değişmeye intibak ve ilmin tarihî rolü. -Tekâmülcülük zihniyetinin ilmin yardımıyla gittikçe ön plâna geçmesi.

BÖLÜM V. *Cemiyetin ilim üzerindeki etkileri.* İlim ile cemiyet kuvvetleri arasındaki karşılıklı tesirler. -Büyük adam ve cemiyet. -Fert cemiyetin üstüne ve dışına çıkabilir mi? -Cemiyette yeni kuvvetlerin yaratılması. -İlmî çalışmanın bu bakımlardan gösterdiği hususiyet.

-İlmî ilerlemede ilmin iç bünyesi icapları ve cemiyet kuvvetlerinin tesirleri. -İhtiyacın ilmî ve teknolojik buluşları kamçılması. -Faydacılık prensibi ve ilmî tecessüs. -İlim adamının cemiyetten ve cemiyet tesirlerinden sıyrılması. -İlim adamlarının yetişmesinde muhit şartlarının tesiri. -Yetişmiş ilim adamının çalışması üzerinde cemiyet tesirlerinin derecesi. -İlmî sonuçların cemiyet şart ve tesirlerine bağlı olmadığı. -Cemiyet kuvvetlerinin ilmî terakkîdeki yönelmeler üzerindeki tesir derecesi. -İlmî çalışmanın ilmî ihtiyaca göre cemiyet şartlarını yaratması. -İlmin kendi iç bünyesinin icaplarına göre ilerlemesinde cemiyet şartlarının tesirleri. -Cemiyet şartlarının ilmî ilerlemenin hızlanması ve yavaşlaması üzerindeki tesirleri.

BÖLÜM VI. İlim ve teknoloji. İlim ve teknoloji. -İlmî ve teknolojik araştırma arasındaki yakınlık. -Saf ilim ve tabikî ilim. -İlmî çalışmanın tabikî mahiyet ve gayesi. -Pratik değerlerdeki buluşların insan hayatındaki rolü ve bu rolün eskiliği. -İlmin ve ilmî metodun eskiliği. -İptidai insanlarda ilmî düşünce. -Sihrin müşahedeye dayanan tarafı. -En eski ilmî çalışma ile teknoloji arasındaki yakınlık. -Âlet yapma kabiliyeti ile ilmî çalışma arasındaki bağlılık. -İlmî çalışmadaki ilerleme kabiliyetinin teknolojikine üstünlüğü.

BÖLÜM VII. İlmin insan ihtiyaçlarına uygulanması. İlmin insan tecessüsünü ve ilmî ihtiyaçları karşılaması. -İlmin pratik ihtiyaçları karşılaması. -Tabiat kuvvetleri karşısında insan. -Tabikî ilmin çeşitli bölümleri. -Fizik ve sosyal muhitlerin kontrolü. -Tıp. -İlim ve endüstri. -İlim ile endüstri ve teknoloji arasındaki yardımlaşmalar. -Sâf ilim ve endüstri. -Tabikî ilim ve endüstri. -İnşa işleri. -Makine endüstrisi. -Elektrik endüstrisi. -Kimya endüstrisi. -Metalurji.

BÖLÜM VIII. İlime karşı yönelilen tenkitler. Felsefî tenkit. -İlmin tashihe muhtaç olmakta devam etmesi. -İlim ve insan saadeti. -İlmin getirdiği dinamizm ve insan saadeti. -Değişme ve psikolojik demokrasi. -İlim ve felsefe. -Tabiat ilimleri ile sosyal ilimler arasındaki işbirliği. -İlmî tetkikler ve hesap dışı gelişmeler. -İlim ve harp. -İlmî sonuçların etik bakımından tarafsızlığı. -İlmin kötüye kullanılmasına karşı ilmî mücadele. -İlim ile ahlâk ve erdem arasındaki ilişkiler. -Cemiyet sınırları içindeki tedbirler. -Milletlerarası meseleler. -İlmin umumun menfaatine aykırı bir şekilde kullanılmasına karşı tedbir olarak ilmî bilginin ve ilmî zihniyetin yaygınlaşması. -Tarih boyunca ilmin insan hayatındaki rolünün ve insanın ona olan güveninin artması. -İlmin popülerizasyonu.

BÖLÜM IX. Sonuç. İlim, medeniyet ve kültür. -Medeniyet ve kültür. -Medeniyet ilerliği ve ilim. -İlmî ilerlemenin kültürel hayatımız üzerindeki tesiri. -Entelektüel kültür. -İlmin entelektüel kültür üzerindeki tesirinin eskiliği. -Kültürel hayatımızda ilmin nüfuz sahası içine giren kısmın gittikçe genişlemesi. -Maddî uygarlık ve ilim. -Maddî uygarlık ilerliğinin çeşitli ölçüleri ve ilim. -Tarih olayları ve determinizm. -Tarihteki derin yönelmeler ve teferuat olayları. -Kısa ömürlü kuvvetler ve uzun vadeli âmiller. -Hayatta en hakikî mürşit ilimdir; bu sözün gerçekliği çeşitli cemiyetlere göre değişmediği gibi, doğruluğunun da tarihin akışıyla birlikte arttığı ve ilmin ilerlemesiyle birlikte daha büyük mânâ kazanacağı.

Atatürk'ün Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin ön cephesine kabartma harflerle yazılmış olan "Hayatta En Hakikî Mürşit İlimdir" özdeyişini, Aydın Sayılı, bilimin ve bilimsel zihniyetin ülkede yaygınlaştırılmasının zarurî bir ihtiyaç olduğuna inanmakla, hem bir yurt görevini yerine getirmek ve gençleri bilim tarihine yakınlaştırmak, hem de Atatürk'e olan minnet borcunu ödemek amacıyla bir kitap konusu olarak kaleme almış bulunmaktadır.

Bilindiği üzere, Aydın Sayılı, lise tarih, coğrafya ve yurt bilgisi dersleri okul bitirme sınavında, Atatürk ile, Don ve Volga Irmaklarında olduğu gibi, Kızılırmak ve Sakarya Nehirlerinin birbirlerine ve yine Sakarya Irmağının İzmit Körfezine birer kanalla bağlanmaları

projelerine ilişkin konular üzerinde etraflıca tartışmıştır. Atatürk'ün, Aydın Sayılı'nın bu sınavından çok memnun kalması üzerine, bu gencin, eğer isterse, tarih tahsil etmek üzere, yurt dışı sınavına katılması Millî Eğitim Bakanlığınca kendisine tavsiye edilmiştir. Sayılı ise Fen konularını kendisi için ön plânda düşünmekte idi. Neticede, Aydın Sayılı, Millî Eğitim Bakanlığının, her yıl, yurt dışına, uzmanlaşmak üzere gönderilecek gençler için açmış olduğu sınavı kazanarak, Bakanlığın işaret etmiş olduğu Harvard Üniversitesi'nde Bilim Tarihi dalını seçmiştir (1933). Yazar, ABD de, Harvard'ta, ünlü bilim tarihçisi Georges Sarton'un yanında, dünyada ilk kez olmak üzere, bilim tarihi doktorasını, "İslâm Dünyasında Bilim Müesseseleri" konusunda yapmıştır. Sarton'un kanaatine göre, felsefenin görevi, felsefenin yapacağı iş, din ile bilgiyi birbirleriyle uzlaştırmaktır: "The main purposes of philosophy are to unify knowledge and to harmonise it with one's religious creed", (*Introduction to the History of Science*, cilt 1, s.76, Baltimore 1927). Bilindiği üzere, bilim ile din arasında bir mücadele bulunduğu hakkında literatür mevcuttur. Ama, Sarton, bilim ile din arasındaki münasebete yumuşak bakan ve dine saygılı olan bir kişidir.

Yazar, "hayatta en hakikî mürşit" in bilim adamları değil, fakat, bilim olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte, bilimden, en çok bilim adamları aracılığıyla yararlanılmış olduğu vâkiasını da göz ardı etmemektedir. Toplum, işte bu gerçeği göz önünde tutarak teşkilâtlanmalıdır; kendini düzenlemelidir.

Toplumun, bilimi temele alması, yani, bilimi temele koyarak teşkilâtlanması fikri çok eski bir geleneğe dayanmaktadır. Bu geleneği bir misalle hatırlayacak olursak, bazı filozofları şöyle sıralayabiliriz: Plâton, toplumda adaletin gerçekleşmesi için, "devlet adamının bilge ya da bilgenin devlet adamı" olması gerektiğine inanıyordu. Francis Bacon ise, devlet idaresinde etkin olacak bir "Bilimler Hazinesi Bakanlığı" öngörmekteydi. Ernest Renan da, gelecekte, "insan inanmayacak, ama, bilecek" diyordu. Yazılı tarihin başlangıçlarında, bilimsel bilgiyi, özellikle, matematik, astronomi ve tıp alanlarında olmak üzere, elinde tutmak ve mümkünse onu yalnız idareci zümrenin uhdesinde muhafaza edip halka yaygınlaştırmamak, böylece de bir "electi" (seçkin) zümresi oluşturmak çabalarından da haberdar bulunmaktayız (Eski Hind, Mısır, Mezopotamya uygarlıklarında daha belirgin olarak). Nitekim, kitabın yazarı, Aydın Sayılı'ya göre de, Atatürk'ün "Hayatta en hakikî mürşit ilimdir" özdeyişi, modern hayatın vasıf ve icaplarını, bilimin insan için önemini, isabetli bir şekilde özlendirmiş bulunuyordu. Öyle ki, bu özdeyiş, bütün insanlığa, her zaman için uygulanabilir mahiyettedir. Bu özdeyiş, öyle bir doğruluğu haizdir ki, âdetâ, ölümsüz ve mutlak bir gerçekliktir. -Eğer, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi bu gerçeğe uygun olarak hareket ederse, kendisinden beklenilene yerine getirmiş olur. Bu gerçeği anlamış ve uygulamış olan toplumlar, en ileri toplumlardır. Bu gerçeği anlayacak olan toplumlar ise, ilerlemeye aday olan toplumlardır. İleri toplumların yeryüzündeki sayıları azdır. Çünkü, yer yüzünde, bilim yerine dini temeline koymuş olan toplumlar çoğunlukta bulunmaktadır. -Burada şu noktayı hatırlamak, konudan uzaklaşma sayılmasa gerekir: Gazâlî (ölm.1111), "Filozofların Tutarsızlığı" (*Tahâfut al-Falâsifa*) adlı eserine yazmış olduğu dört önsözde, şu noktaları vurgulamaktan geri durmamıştır: Filozofların "Mantikiyyât", "Riyâziyyat" ve bir kısım "Tabiiyyât" meselelerinde tamamen, "apodeiktik", burhânî, yani, genel, doğru ve zarûrî, bir kelime ile, kesin delilleri vardır. Ama, "İlâhiyyât"ta (Metafizik anlamında), bu türden delilleri yoktur. Oysa, bazı insanlar, filozofların bu alanda da kesin delillere sahip olduklarını zan ederek, din bağlarını (*re-ligio*) koparmak istemişlerdir. İşte, bu tür insanlara, hatalarını göstermek gerekmektedir.

Kitabın yazarı Aydın Sayılı tahlillerine devam ederken, hayatta hangi "mürşit"ler vardır? diye sormaktadır. Bilim, ne dereceye kadar, hayatta, "önder" olabilir? demektedir. -Bu

sorular, bize, tarihte, Türk Hakanı (Türgiqli Su-Lu? ölm.738) ile Emevîlerin Horasan valisi Cunejd (ölm.733) arasında geçen, bildiğimiz kadarıyla, yazılı kültür tarihimizdeki *ilk* felsefe-din, akıl-iman tartışmasını hatırlatmaktadır: “Cunejd ..., Hakan’ın bu sözleri üzerine, ‘Siz, hükümlerinizi aklın câiz görüp görmemesine, fikir ölçünüz bakımından güzel olup olmamasına göre ayarlıyorsunuz. Biz ise, Peygamberlere tâbi olan, insanları aklımıza göre idareye kendimizi selâhiyetli bulmayan bir milletiz (ümmetiz). Çünkü, Allah, bize faydalı olan şeylerin iç yüzünü, hâdiselerin sırrını ve mâhiyetlerini, semerelerini ve sonuçlarını bilir. İnsanlar ise bunu bilmezler. Herşeyin dış yüzüne göre hüküm verirler. Zira, nice tedbirsiz kimseler kurtuluşa erdiği halde, nice ihtiyatlı ve tedbirli kimseler felâkete uğrarlar” dedi. Bunun üzerine, Hakân, ona: “Sen, bundan daha değerli söz söylemedin. Bu sözünle kalbime derin bir kaygı attın’ dedi” (*Fazâ’ül el-Atrâk*, s.89) (Şeşen neşri, Ankara 1967, Türk Kültürünü Araştırma Ens.). Burada, tartışmanın temelinde, felsefede “Futurs contingents” denen ve gelecekte vuku bulacak olaylara ilişkin olan ferdî önermelerin (tekil önermeler) daha şimdiden, doğru mu yoksa yanlış mı olduklarını söylemenin mümkün olup olmadığı meselesi yer almaktadır. Bu mesele, bilindiği üzere, Aristoteles tarafından incelenmiştir (*Peri Hermeneias*, 9.Bahis). Acaba, “Yarın bir deniz harbi olacaktır” önermesi hakkında, daha bugünden, doğrudur veya yanlıştır diyebilir miyiz? Hayır, diyemeyiz. Bu önerme hakkında doğrudur veya yanlıştır diyebilmek için yarını beklemek, deniz harbinin gerçekten vuku gelip gelmediğine bakmak lâzımdır. O halde, bugün, bazı alanlarda, yarın ne olacağını, gerçekten, bilemiyoruz. İşte, Cunejd’in “nice tedbirsiz kimseler kurtuluşa erdiği halde, nice ihtiyatlı ve tedbirli kimseler felâkete uğrarlar” sözünün temelinde bu ontolojik ve epistemolojik gerçeklik bulunmaktadır; ve, işte, Türk Hakanı bu yüzden kaygılanmaya başlamıştır. Hakan, “rasyonel” olan yanında, “antirasyonel” sayılmasa bile, “suprarasyonel” veya “irrasyonel” olan bir alan bulunduğunu, tartışmalar sırasında, farketmiştir. Bu “Futurs contingents”a, eğer, bir de “tesâdüf”, kavramını eklersek, o zaman, insanın, gerçekten, çözümü bekleyen *halis* bir felsefe meselesi karşısında bulunduğu anlaşılmış olur; ve, yazarın sormuş olduğu, bilim, hayatta, ne derecede gerçek “önder” olabilir? sorusu derin bir mânâ kazanır. Yazara göre, bilim, doğru yolu gösterir, “irşâd” eder; ama, “tahmil” ve “icbâr” etmez.

Aydın Sayılı, tahlillerine devamla, akıl hayatına ağırlık vermenin duygu ve irade hayatını küçümsemek veya körletmek anlamına gelmediğini söylemektedir. Ona göre, duygu ve irade hayatı, eğer, bilimsel zihniyet ile temellendirilirse, faydalı olur. Esasen, bilimin sınırlarını bilmek, bilimsel zihniyet gereğidir; ve, yine de, bilim, gerek maddî, gerekse manevî hayatta, “mürşit” olarak en önde gelmelidir. Çünkü, o, dil, din, cinsiyet, ırk sınırları ötesinde devamlı surette, serbestçe gelişir, birikir, ilerler; ve, değerini, medeniyeti yaratarak kanıtlar.

Bilim ile ahlâk arasındaki ilişkiye gelince: Bilimin yapısında ne iyi ne de kötü yer almıştır. Öyle ki, bilim, yapıcı yolda da, yıkıcı yolda da kullanılabilir. Hangi yolda kullanılacağına karar vermek insana kalmış bir iştir. Zararlı yolda kullanılacağı gerekçesiyle bilimden vazgeçilemez. Çünkü, insanın hayatı oyuncak değildir. Çünkü, insanın hayatı oyuncak edilemez. Bilimin zararlı yolda kullanılmasına karşı tedbir, bilimsel zihniyetin yaygınlaştırılmasıdır. Bilim ahlâkla yapılır. Bilim, insanı dürüst, tarafsız, sabırlı, alçak gönüllü, uzak görüşlü kılar. Bilim tecessüsü tatmin eder; maddî acıları dindirir; insana yakışan rahat bir hayat sağlar; zulme ve sefalete karşı kor. Bilim, acze ve sefalete karşı bir ümit kaynağı oluşturur; insanı “mistik” davranıştan sıyrır; kör bir gelenek saplantısını da önler. Bilim dinamiklidir. Bilim, toplumu ilerleten lokomotifdir. Bilim medenî dünyanın belkemiğidir. Ona bel bağlayanlar medenileşirler. -Bilim vaktiyle çok olumlu bir tarzda, Ernest Renan tarafından da tasvir edilmiştir. Renan’a göre, gelecekte, peygamberlerin yerini bilim adamları, mucizelerin yerini de bilimsel keşifler ve icatlar alacaktır. Bu teze karşı yapılan eleştirileri felsefi

antropoloji yapan (Max Scheler'in kişilik tahlilleri gibi) personalist de denen akımlarda, egzistans felsefelerinin bir kısmında, edebiyat alanındaki bazı eserlerde görmek mümkündür (Aldous Huxley'in *Brave New World*'ünde olduğu gibi).

Yazar Sayılı, bilime karşı yapılan ve 'determinist görüş yıkılmıştır'dan ibaret olan eleştiriyi, 'determinizm kavramı yerine, bilimin bazı alanlarında ve konularında artık olasılık kavramı geçmiş bulunmaktadır' diyerek cevaplandırmıştır. Yazara göre, bilimde eksiklikler ya da gedikler bulunabilir;ama, bilim, bunları düzeltir, yeniden ele alır, kendisini tashih eder. İşte bunun adına da bilimde ilerleme denir. İleri toplum ise bilimle yoğrulmuş toplumdur. Haksızlığı yenmiş, sağlıklı toplumdur. Bilim insana refah, bayındırlık, sıhhat temin eder. Bilim ile saadet arasında da bir ilişki mevcuttur. Diğer kültür ve uygarlık öğeleri gibi, eğer felsefe ve sanat da bilime dayanırsa ilerler. Bu demektir ki, yazara göre, bilim bağımsız bir değişgen ise, kültürü oluşturan öteki öğeler, teknik, felsefe, din, ahlâk, hukuk, sanat, siyaset ...vb. ona bağımlı değişgenlerdir.

Eserin en ilginç yönlerinden birisi de onun, yüzlerce şekilde tarifi verilmiş olan "medeniyet", "kültür", "manevî medeniyet", "maddî kültür", "entelektüel kültür" kavramlarına belirginlik kazandırması ve açıklık getirmesi olmuştur.

"Hayatta en hakikî mürşit ilimdir" özdeyişini Atatürk'ün şu düşünceleri arasında mütalea etmek, ona lâyık olduğu anlam çerçevesini de verir: "Gözlerimizi kapayıp mücerret yaşadığımızı farz edemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp cihan ile alâkasız yaşayamayız... Bilakis, müterakkî, mütemeddim bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her ferd-i milletin kafasına koyacağız."

Prof. Dr. MÜBAHAT TÜRKER-KÜYEL,
Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.

